

AKIK „ÖNKÉNT” TÁVOZTAK: AZ 1948. ÉVI MEGÁLLAPODÁS A CSEHSZLOVÁKIÁHOZ CSATOLT TERÜLETRŐL ÁTKÖLTÖZŐ LAKOSSÁGRA VONATKOZÓAN

HOLLÓSI Gábor

tudományos főmunkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet)

„Meg kell állapítania [Kiss Rolandnak], hogy a három község magyar lakosságát üldözik. [...] Nem tudja megrendülését palástolni. Megemlíti, hogy a nap folyamán megjelent nála egy nő, a magyar meghatalmazotti hivatal alkalmazottja, aki zokogva adta elő, hogy édesatyját, Egyházi Károly dunaszerdahelyi lakost, aki ú.n. »fehér lapos!«, halálos betegen lakoltatták ki saját házából és tették ki ágyastól az udvarra. [...]”²

1. Bevezető

Az alábbi tanulmány *Az „emberi és polgári jogok” értelmezése a pozsonyi hídfő kiszélesítése kapcsán* című írásunk³ második része, amelyben azt mutattuk be, hogy miként próbálta meg biztosítani Dunacsún⁴, Horvátjárfalu és Oroszvár lakosságának

¹ A Magyar Meghatalmazotti Hivatal által a lakosságcsere keretében Csehszlovákiából kitelepítésre kijelölt személyek számára hivatalosan kikézbcsített értesítés köznyelvi megnevezése. Ld. bővebben: LÁSZLÓ Péter: *Fehérlaposok. Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez*. Szekszárd, Völgységi Tájékutató Alapítvány, 2005. A témából „Fehérlaposok” címmel Másik Lehel Vizeli Csaba szövegére rockoperát is írt.

² *Jegyzőkönyv mely felvétellett a Határrendező Bizottság 1948. évi július hó 1-én d.u. 6 órakor Bratislavában tartott üléséről*. (A továbbiakban: Jk. júl. 1.) Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX–J–1–j (Külügyminisztérium, Csehszlovákia „titkos” ügyiratok, 1945–1964), 48. doboz. Vö. „Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van. Az emberek, ésszel és lelkiismerettel bírván, egymással szemben testvéri szellemben kell hogy viseltessenek.” *Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*, 1. cikk.

³ HOLLÓSI Gábor: *Az „emberi és polgári jogok” értelmezése a pozsonyi hídfő kiszélesítése kapcsán*. *Iustum Aequum Salutare*, 2016/3. 141–156.

⁴ A település nevét többféleképpen írják, mi a párizsi békeszerződés szerinti változatot vettük át. A szakirodalomban azonban a „Dunacsún”, illetve a „Dunacsúny” a gyakoribb, sőt előfordul az is, hogy

jogállását a három község elcsatolásakor a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság magyar küldöttsége 1947-ben. Mivel a magyar fél a térségben lakosságcserebe nem egyezett bele, a csehszlovák delegáció a Magyarország által Csehszlovákiának átengedett terület lakosságának sorsára vonatkozólag, illetve a területátengedéssel összefüggő egyes, részint magánjogi, részint közigazgatási természetű kérdésekre nézve nyilatkozatot tett.⁵ Az első nyilatkozat az ottmaradó lakosság csehszlovák állampolgárságát és diszkriminációmentességét biztosította, a második pedig a magyar közszolgálati idő elismerésének és a társadalombiztosítási ellátás (például nyugellátás) folyósításának a kötelezettségét tartalmazta. E nyilatkozatokban foglaltakat azonban nem tartotta be Csehszlovákia. Ennek, illetve a csehszlovákiai magyarság egészét érő folyamatos sérelmeknek a következménye lett – melyre ugyan nem a három községhez kapcsolódó, de szintén a Határrendező Bizottság elé került kirívó példát hozunk tanulmányunk felütésében –, hogy előtérbe került a párizsi békeszerződés⁶ lentebb szó szerint idézett, „önként” áttelepülőkre vonatkozó rendelkezése, mellyel kapcsolatban a végrehajtási problémák is hamar felmerültek.

Így, habár a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság 1947. évi első ülészakájának Zárójegyzőkönyve a később letárgyalandó kérdéseket tételesen felsorolta, az elcsatolt területet „önként” elhagyó személyek elköltözésének szabályozása, továbbá azok a sérelmek, melyeket az átengedett terület lakosai azért szenvedtek el, mert Csehszlovákia nem teljesítette a Zárójegyzőkönyvben foglaltakat, terven felül kerültek be a tárgyalási anyagba az 1948. évi második ülészak alatt. A Határrendező Bizottság magyar tagozata szóvá tette a három község területén kívül élő magyarság sérelmeit is, más kérdés, hogy e tekintetben nem volt illetékessége eljárni. Az elcsatolt területről való „önként” áttelepülés kérdésében azonban 1948. október 12-én sikerült a csehszlovák féllel megállapodnia, így jött létre a Zárójegyzőkönyv II. Pótjegyzőkönyve,⁷ már a harmadik ülészak alatt. A II. Pótjegyzőkönyv történetét mutatjuk be tanulmányunkban.

Mindazonáltal történeti vizsgálódásunk csak a kiindulópontot jelenti, hiszen olyan kérdésekre is keressük a választ, hogy a II. Pótjegyzőkönyv a lakosságcsere-egyez-

ugyanannál a szerzőnél az utóbbi két leírás váltakozik. Ld. FOGARASSY László: *Ligetfalu és a pozsonyi hídfe története*. Pozsony/Bratislava, Madách–Pozonium, 1995. 88–89. A variánsok számát tovább növeli, hogy a településről készült korabeli képeslapokon „Dunacsuny”-t is lehet olvasni. Az egykori község nevét a csúnya szóból eredeztetik.

⁵ *A Csehszlovák Kormányküldöttség nyilatkozata a Magyarország által Csehszlovákiának átengedett terület lakosságának sorsára vonatkozólag és A csehszlovák kormányküldöttség nyilatkozata a terület-átengedéssel összefüggő egyes, részint magánjogi, részint közigazgatási természetű kérdésekre nézve*. In: *Zárójegyzőkönyv a párisi békeszerződés 1. cikke 4. pontjának „d” alpontja értelmében, a magyar és a csehszlovák kormány képviselőiből alakított Határrendező Bizottság munkálatairól* (a továbbiakban: Zjk.), V. és VI. rész. MNL OL XIX–J–1–k (Külgügyminisztérium, Csehszlovákia „adminisztratív” ügyiratok 1945–1964), 29/h. tétel, „Zárójegyzőkönyv”, iktató szám nélkül/1947, 71. doboz.

⁶ *1947. évi XVIII. törvény a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában*.

⁷ *II. Pótjegyzőkönyv a párisi békeszerződés 1. cikk 4. pontjának „d” alpontja értelmében a magyar és csehszlovák kormány képviselőiből alakított Határrendező Bizottság munkálatairól szóló, Bratislavában 1947. évi december hó 22-én kelt Zárójegyzőkönyvhöz*. MNL OL XIX–J–1–k, 29/h. tétel, „Határrendező Bizottság jegyzőkönyvei”, 70. doboz.

ményhez⁸ miként kötődik, illetve, hogy a két fél a békeszerződés vonatkozó részének milyen értelmet kívánt adni, azaz lehet-e a II. Pótjegyzőkönyvet áttelepítési egyezménynek tekinteni? A lakosságcsere-egyezménnyel való összefüggés vizsgálatával elsősorban arra szeretnénk a kutatás figyelmét ráirányítani, hogy habár a két nemzetközi joganyag személyi hatálya eltérő volt, illetve igen jelentősen különbözött az általuk 'mozgatott' népesség száma is, a lakosságcsere-egyezmény háttér-egyezmény jellegére és a II. Pótjegyzőkönyv jogi megoldásaira tekintettel mégiscsak célszerű a két joganyagot (és végrehajtását) együtt vizsgálni. Arra a kérdésre pedig, hogy a II. Pótjegyzőkönyvet lehetett-e áttelepítési egyezményként értelmezni, elsősorban a békeszerződés lejjebb idézett, több alternatívát is felkináló szakasza szempontjából fontos kitérni. A II. Pótjegyzőkönyv anyagának fejlődését a pótjegyzőkönyv szövegtervezetein keresztül követjük nyomon, törekedve arra, hogy lehetőleg ismétlés nélkül, mindig csak a megváltozott vagy teljesen új elemekre hivatkozzunk.

2. A párizsi békeszerződés rendelkezése

Az „önként” átköltözők jogi helyzetét maga a békeszerződés szabályozta, annak megalkotói tehát már számoltak egy ilyen opcióval. „Arra az esetre, ha az átengedett terület lakosságának Magyarországra telepítésére vonatkozólag Magyarország és Csehszlovákia kétoldalú egyezményt nem kötnének, Csehszlovákia biztosítja az említett lakoságnak az emberi és polgári jogok⁹ teljességét. A lakosságcsere tárgyában 1946. évi február hó 27-én kelt csehszlovák–magyar Egyezményben kikötött összes biztosítékok és kedvezmények alkalmazást nyernek azokra a személyekre, akik a Csehszlovákiának átengedett területet önként elhagyják.”¹⁰ Figyeljük meg azt is, hogy az „önként”

⁸ 1946. évi XV. törvény a Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában Budapesten 1946. évi február hó 27. napján kelt magyar–csehszlovák egyezmény becikkelyezéséről. A magyar–csehszlovák lakosságcsere szakirodalma igen bő, monografikus feldolgozás is készült: G. JAKÓ Mariann – HÖGYE István: *A magyar–szlovák lakosságcsere és előzményei, 1945–1948*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1995.

⁹ Vö. az első világháború utáni kisebbségvédelmi rendszerrel. HAMZA Gábor: *Trianon et la Protection des Minorites en Hongrie. Revista do Instituto Brasileiro de Direitos Humanos*, ano 13, vol. 13, no. 13. (2013) 153–158.

¹⁰ *Párizsi békeszerződés*, 1. cikk 4. e). A kiemelés tőlem: H. G. A békeszerződés idézett részével kapcsolatban mutatunk rá arra, hogy a csehszlovákiai magyarok áttelepítésének terve és a lakosságcsere nem ugyanaz. 1946. február 27-én, a lakosságcsere-egyezmény aláírását követően, Vladimír Clementis csehszlovák külügyminiszter találkozott a magyar pártok vezetőivel. Clementis már ekkor jelezte, hogy véleménye szerint a csehszlovákiai magyarok problémáját a lakosságcsere-egyezmény nem oldja meg. (Ugyanis jóval kevesebb szlovák élt Magyarországon, mint magyar a Felvidéken.) Ezért azt javasolta, hogy kössenek egy újabb megállapodást kétszáz ezer magyar áttelepítésére vonatkozóan. E javaslatot minden párt vezetője elutasította. 1946. április 10-én a magyar békeszerződés tervezetére nézve a csehszlovák kormány jegyzéket juttatott el a londoni külügyminiszter-helyettesi értekezlethez. Ezzel többek között az volt a célja, hogy a nagyhatalmak kötelezzék Magyarországot arra, hogy kétszáz ezer magyar áttelepítéséről kössön egyezményt Csehszlovákiával. A békekonzferencián azonban Dunacsun, Horvátjárfa és Oroszvár Csehszlovákiához csatolását csak azzal a feltétellel szavazták meg, hogy Csehszlovákia a magyarok kitelepítést egyoldalúan nem hajthatja végre. (Ld. erről bővebben: ROMSICS Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2006. 135., 137., 222.) Ezzel hozható

áttelepülés és a lakosságcsere-egyezmény közötti jogi kapcsolatot általánosságban már a békeszerződés megteremti. Mivel azonban a csehszlovák delegáció az idézett részt úgy értelmezte, hogy áttelepítésre vonatkozó egyezmény létrejötte esetén nem áll fenn az emberi és polgári jogok biztosítására irányuló kötelezettsége, a magyar küldöttség eleinte elzárkózott attól, hogy az önkéntes elköltözők jogi helyzetét külön megállapodásban rögzítse.¹¹ Attól tartott ugyanis, hogy a csehszlovák fél már egy ilyen megállapodást is áttelepítési egyezménynek fog minősíteni. A magyar álláspontot azonban nem lehetett tartani. Az elcsatolt három községből „önként” áttelepülők vonatkozásában ugyanis a lakosságcsere-egyezmény végrehajtásával megbízott vegyes bizottság magát illetéktelennek jelentette ki,¹² ezért a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottságnak kellett valamilyen szervet illetékességgel felruházni. Muszáj volt tárgyalásokba bocsátkozni.

3. Az első magyar pótjegyzőkönyv-tervezet és a csehszlovák ellentervezet

Kiss Roland, a magyar küldöttség vezetője már a májusi tárgyalások elején hangsúlyozta, hogy a magyar delegáció kezdettől fogva nem kívánt kétoldalú egyezményt kötni a három község lakosságának Magyarországra telepítésére vonatkozóan. Ezért azt javasolta, hogy a pótjegyzőkönyv a lebonyolítást bízva rá a vegyes bizottságra, és csak azokat a kérdéseket szabályozza, amelyekben eltér a Csehszlovákiában élő többi magyar jogállásától a három község lakosainak jogviszonya.¹³

összefüggésbe a békeszerződésnek az idézett, több alternatívát tartalmazó szövege is, mely szerint az elcsatolt terület lakosságát illetően sem volt kötelező áttelepítési egyezményt kötni. Lejjebb viszont látni fogjuk, hogy a csehszlovákok igyekeztek volna ilyen értelmű megállapodást tető alá hozni e terület lakosságára vonatkozóan is.

¹¹ Pedig ez a gondolat már 1947. október 2-án felmerült a pozsonyi hídfő kérdésében alakított bizottság második, a lakosság ügyével foglalkozó albizottságának ajánlásában: „Az albizottság a tanácskozás eredményeként azt ajánlja a főbizottságnak, hogy a hídfő lakosságának általános kényszer áttelepítésére irányuló csehszlovák javaslat teljesítése elől térjen ki és a Csehszlovák delegációnak ehelyett inkább az önkéntes kitelepülés részletes szabályozását ajánlja...”. *A pozsonyi hídfő kérdésében alakított bizottság második albizottsága által 1947. október 2.-án tartott ülés jegyzőkönyve*. MNL OL XIX–J–1–k, 29/h. tétel, 140.257/1947. szám, 72. doboz. Továbbá olyan utasítást adott a Külügyminisztérium Politikai Osztálya is, hogy a tárgyalások során „A népcsere kedvezményeit igénybe vevő, vagyis az eltávozó lakosság kérdésében fontos lenne felvetni az elköltözési költségek fedezésének a kérdését, [illetve], hogy az elhagyott ingatlanokért azonnal és a népcsere egyezmény elszámolásától függetlenül kártérítés fizetessék”. *A pozsonyi hídfő átadásával kapcsolatban alakított határmegállapító bizottság részére adandó utasítások*. MNL OL XIX–J–1–k, 29/h. tétel, 140.260/1947. szám, 72. doboz. Fent, a főszoveg folytatásában olvashatjuk a magyarázatot arra, hogy mindezek ellenére sem szerepelt még a Zárójegyzőkönyv szerint 1948-ben letárgyalandó kérdések között sem az „önként” elköltözők problémája. Ld. Zjk. VIII.

¹² *Kormánybizottsági jelentés a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság 1948. évi második ülészakaról*, 1948. augusztus 15. (A továbbiakban: KJ, aug. 15.) MNL OL XIX–J–1–k, 29/h, 71. doboz.

¹³ *Jegyzőkönyv mely felvetett a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság 1948. évi május hó 8.-án megtartott üléséről*. (A továbbiakban: Jk. máj. 8.)

Ezt a nézetet fejezte ki az első magyar pótjegyzőkönyv-tervezet,¹⁴ amely mint minimál szabályozás mindössze két rendelkezést vett fel. Egyrészt, hogy a területet önként elhagyókkal összefüggő intézkedések megtételére az 1946. február 27-én kelt lakosságcsere-egyezmény szerint alakított magyar–csehszlovák vegyes bizottság az illetékes,¹⁵ másrészt, hogy a lakosságcsere-egyezményben kikötött minden kedvezményt alkalmazni kell, a hátrányos intézkedéseket viszont nem. Vegyük észre, hogy az illetékesség ‘visszadelegálásával’ *szervezetileg* is összefüggésbe került egymással a lakosságcsere-egyezmény és az „önként” áttelepülők ügyének rendezése.

A fenti szabályozást azonban a csehszlovák delegáció kevésnek tartotta. Vezetője, Horváth Iván több kijelentést is tett, miszerint helyesebb volna, ha már a pótjegyzőkönyv is magában foglalna az áttelepülésre vonatkozóan bizonyos részleteket, ez a vegyes bizottság munkáját könnyítené meg.¹⁶ Úgy gondolta, hogy a határrendező bizottság a vegyes bizottságnál – amely lassú – a részletek megállapítására alkalmasabb, és mivel csekélyszámú lakosságról van szó, az „áttelepítés” így „rövid úton” is megoldható.¹⁷ Szóhasználatára ne kerülje el figyelmünket: „áttelepítés”-t említett. Elsősorban tehát annak eldöntését vélte fontosnak, hogy az „önként” eltávozókkal kapcsolatos elvi kérdésekben az állásfoglalást a vegyes bizottságra bízzák, vagy az a Határrendező Bizottság feladata. Szerinte helyesebb, ha a vegyes bizottság „tisztá ügyet” kap.¹⁸

Mindazonáltal az első csehszlovák ellentervezet¹⁹ akként rendelkezett, hogy a vegyes bizottság állapítja meg a lakosságcsere-egyezmény végrehajtási munkálataitól *elkülönítve*, hogy a lakosságcsere-egyezmény biztosítékai miként alkalmazandók az „önként” áttelepülőkre. Kimondta, hogy e személyekre a vegyes bizottság lakosságcsere-egyezmény alkalmazása ügyében hozott határozatai nem érvényesek. A magyar tervezettel szemben pedig kihagyta, hogy a lakosságcsere-egyezmény hátrányos rendelkezései nem alkalmazhatók. Rögzítette ellenben, hogy az „önként” átköltözők a lakosságcsere-egyezmény alapján áttelepülő személyek számára nem számíthatók be.²⁰ Az áttelepítésnek tehát a lakosságcsere-egyezménytől függetlenül kell megtörténnie. E személyek áttelepítésével a vegyes bizottság külön szervezet bízott volna meg, a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság e személyek áttelepítéséről saját szerveivel gondoskodhatott volna csehszlovák területen. A tervezet az „önként” átköltözésre – a pótjegyzőkönyv aláírásától számítva – három hónapot szabott,²¹ és kikötötte, hogy az elköltözők

¹⁴ *Jegyzőkönyv amely felvételre a magyar–csehszlovák Határrendező Bizottság 1948. évi május hó 5.-én d.e. órákor [így!] tartott üléséről.* Melléklet.

¹⁵ A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, V. cikk.

¹⁶ *Jegyzőkönyv mely felvételre a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság 1948. évi május hó 7-én Bratislavában tartott üléséről.* (A továbbiakban: Jk. máj. 7.)

¹⁷ Jk. máj. 8.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Jk. máj. 7. I. számú melléklet.

²⁰ A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, I. cikk [(3)]. A pótjegyzőkönyvben nem számozták a bekezdéseket, a számozást csak mi alkalmazzuk a könnyebb áttekinthetőség érdekében. Ezért használjuk a [] jeleket.

²¹ A rendelkezés tulajdonképpen végleges, a II. Pótjegyzőkönyv az első csehszlovák pótjegyzőkönyv-tervezet nyomán 1948. december 31-i határidőt jelöl meg, ld. a IV. cikket. A II. Pótjegyzőkönyvnek tehát

nem vihetnek magukkal a csehszlovák jogszabályok szerint hatóságilag ellenőrzött szétosztás alá eső árut. Ez a szabály az „önként” elköltözőket a lakosságcseré-egyezmény keretében áttelepített magyaroknál hátrányosabb helyzetbe hozta volna, mivel az ő esetükben az ingóságok kivételét – a vegyes bizottság döntései nyomán – nem lehetett alávetni ilyen korlátozásnak. A hátrahagyott ingatlanvagyonokat úgy kellett volna nyilvántartani, hogy erre a célra a csehszlovák kormány külön számlát nyit.

4. A második magyar pótjegyzőkönyv-tervezet és a csehszlovák észrevételek

Mivel a csehszlovák ellentervezet a vegyes bizottság delegálásával nem elégedett meg, hanem az átköltözők jogi helyzetének szabályozását is érintette, Szondy Viktor²² aláírási meghatalmazott, a Határrendező Bizottság tagja, Molnár Erik külügyminisztertől utasítást kért, hogy ilyen részletes szabályozásba belemehet-e a magyar küldöttség.²³ Ezután készült el a második magyar pótjegyzőkönyv-tervezet,²⁴ amit Szondy a külügyminiszternek, illetve Heltai György követségi tanácsosnak is bemutatott előzetesen.

A második magyar pótjegyzőkönyv-tervezet visszaható hatályt állapított meg, azaz kiterjesztette azokra is a megállapodás hatályát, *akik már elhagyták* az átengedett területet.²⁵ „Önként” áttelepülésre azoknak lett volna joguk, akiknek a három község területén 1946. július 1-jén állandó lakhelyük volt.²⁶ Kezdeményezte tehát a tervezet, hogy az érintett személyi kört pontosan határozzák meg. Ugyanakkor elutasította azt a csehszlovák korlátozást, amely kizárta a vegyes bizottság lakosságcseré végrehajtása során hozott döntéseinek átköltözőkre való alkalmazását. Mi több, kifejezetten előírta,

korlátozott volt az időbeli hatálya, azt önmaga korlátozta.

²² „Szondy Viktor bácsiban sikerült Kiss Roland tökéletes ellentétét megismerni. Életkoránál öregebbre aszalódott, szerény modorú fáradt ember, akin meglátszott, hogy nehezen élte át a háborús éveket. Elhanyagolt külseje a professzorság tökéletes karikatúrája. Mindig nehéz, oposszumprémes bundájába burkolózott, szivarjának hamuja, parázsdarabokat tartalmazva lyukakat égetett az amúgyis kopott öltözetébe. A nemzetközi jog tudományában, elsősorban az államok közti szerződéseknél a megfogalmazásában memóriája tökéletesen működött; viszont a tárgyalások során figyelme elkalandozott, sőt szunyókált is eközben (Szundibácsinak hívtuk). Előfordult, hogy dűnnyögő hangon hozzászólt az előtte szóló érveléséhez, mondandója azonban sehogy sem »passzolt« az előzményekhez. A jó szlovák kollégák – akik igencsak méltányolták Viktor bácsi jogtudósi képességeit – elnéző mosollyal válaszoltak, és a helyes mederbe terelték a tárgyalás folyamatát.” JAKABFFY Imre: A pozsonyi hídfő. *Életünk*, 1998/10. 916. Ld. még: BALAHÓ Zoltán – GÁL Vilmos: A pozsonyi hídfő története. Jakabffy Imre publikálatlan naplója az 1947-es magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság munkájáról. In: KOVÁCS Tibor (főszerk.): *Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Évkönyve*. XXIII–II. kötet. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2002. 179–200.

²³ KJ, aug. 15.

²⁴ *Jegyzőkönyv mely felvételte a Határrendező Bizottság 1948. évi május hó 11-i üléséről*. (A továbbiakban: Jk. máj. 11.) I. számú melléklet.

²⁵ A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, I. cikk [(1)].

²⁶ A dátumot vö. a később ismertetésre kerülő első csehszlovák pótjegyzőkönyv-tervezet szerinti időpontokkal.

hogy a vegyes bizottság véghatározataiban foglalt kedvezmények is értendők a lakosságcsere-egyezményben kikötött kedvezmények alatt.²⁷

A hatósági elosztás alá eső áruk kiviteli korlátozásán is enyhített volna azzal, hogy kimondta, hogy az átköltözők ilyen árut személyi és háztartási szükségletükön *felül* nem vihetnek magukkal. Egyúttal azonban rögzítette, hogy az „önként” eltávozók ingó vagyonukkal szabadon rendelkezhetnek, azt értékesíthetik, illetve a már elköltözöttek a hátrahagyott ingóságaiért visszatérhetnek.²⁸ Készpénzüket átutalására a tervezet a lakosságcsere keretében áttelepülők készpénzének átutalása vonatkozó szabályok alkalmazását rendelte volna el. Ekkor indult be az a folyamat, amellyel megkezdődött a lakosságcsere-egyezmény *részletszabályainak* is az alkalmazása az „önként” áttelepülőkre vonatkozóan.

A tervezet ugyanis lehetővé tette az ingatlanvagyonok tekintetében is, hogy ha az átköltöző úgy kívánja, akkor a lakosságcsere-egyezmény alapján a véghatározatokban szabályozott vagyon-összeírási és -értékelési eljárást igénybe tudja venni.²⁹ Erre az esetre olyan szabályozást vezetett volna be, hogy a felértékelésnek az áttelepülésre jelentkezőtől számított 15 napon belül meg kell történnie, a pénzbeli ellenértéket pedig a csehszlovák kormánynak további 30 napon belül külön transzfeszámlyára kell befizetnie. A befizetés időpontjától kezdve az ingatlan tulajdonjoga a csehszlovák államot illetné meg. Biztosítékot nyújtott volna az olyan személyeknek is, akik ezt az eljárást nem kívánják igénybe venni, azzal, hogy rögzítette, hogy ők az ingatlanvagyonuk háborítatlan tulajdonában maradnak továbbra is, azzal szabadon rendelkezhetnek, azt elidegeníthetik.³⁰ Végül a csehszlovák kormányt kötelezte arra, hogy mindazokat az

²⁷ A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, I. cikk [(4)]. Ezzel a magyar küldöttség a békeszerződés szövegének nyelvtani értelmén túlmént, azt kiterjesztően értelmezte. Ezt különösen azért hangsúlyozzuk, mert a nemzetközi jog gyakorlatában a megszorító értelmezéshez képest kiterjesztő értelmezésre ritkábban kerül sor. A kiterjesztő értelmezés természetesen itt is a kinyilvánított jogalkotói akaraton belül maradt, pusztán a szöveg nyelvtani értelmét módosította. Ld. erről: NAGY Károly: *Nemzetközi jog*. Budapest, Püski, 1999. 385–386.

²⁸ A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, II. cikk [(1)].

²⁹ A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, III. cikk [(1)].

³⁰ Szondy Viktor Sándorfy Kamill, az Igazságügy Minisztérium Törvényelőkészítő Osztályára beosztott kúriai tanácselnök véleményét is kikérte az önként áttelepülők ingatlanainak sorsára nézve. Sándorfy úgy látta, hogy a kitelepülőket jogi szempontból ugyan meg kellene hagyni ingatlanaira vonatkozó tulajdonjoguk háborítatlan gyakorlásában, a célszerűség szempontja azonban mégis azt kívánja, hogy ezeket az ingatlanokat azonnali kártérítés mellett vegye tulajdonba Csehszlovákia. Jogi okfejtése abból indult ki, hogy a lakosságcsere-egyezménynek azon rendelkezéseit, amelyek szerint Csehszlovákiára átszállnak a Magyarországra áttelepített személyek ingatlanai, a három községből kitelepülőkre nem lehet alkalmazni. A békeszerződésben említett „biztosítékok és kedvezmények” körébe ugyanis az ingatlanok elvesztését nem lehet beleérteni. Ez az áttelepülők magánjogaiba súlyos beavatkozás volna. Másrészt – folytatta – az 1948. május 9-én kelt Csehszlovák alkotmány kimondja, hogy a magántulajdont csak törvény korlátozhatja, és csak törvény alapján és térítés ellenében kerülhet sor kisajátításra. Igaz, törvény rendelkezhet úgy is, hogy nem kell térítést fizetni. A három községből áttelepülők esetében azonban egyrészt nem kisajátítás, hanem a magántulajdon más alapon való megszüntetése történik, másrészt a kártérítést a békeszerződés értelmében nem lehet mellőzni, mert a tulajdonjog a békeszerződés szerinti „polgári jogok” körébe tartozik. Harmadrészt – fejezte be érvelését Sándorfy – a békeszerződés az önként áttelepülőket kedvezményezett helyzetbe hozza azzal, hogy rájuk csak a lakosság-

illetményeket, nyugdíjakat és járadékokat, amelyekre a Zárójegyzőkönyvben ígéretet tett, az átköltözés időpontjáig folyósítja.³¹

Horváth Iván már a május 11-i ülésen jelezte, hogy ez a szabályozás a földreform során juttatott és az egyéb ingatlanokat nem különbözteti meg. Kiss Roland utalt arra, hogy a Zárójegyzőkönyvben foglaltak szerint Csehszlovákiának el kell ismernie a magyar földbirtokreform és belső telepítés során történt juttatásokat, és ugyanott vállalt kötelezettséget arra, hogy az átengedett területen maradt juttatottak részére az ingatlanuk tulajdonjogát és zavartalan birtoklását biztosítja.³² Horváth Iván erre azt felelte, hogy a juttatottak ingatlanvagyonának kérdése felmerült már a lakosságcsere-nél is a magyarországi szlovákoknál, és ez a kérdés nem lett megoldva ott sem.³³

A magyar pótjegyzőkönyv-tervezet érdemi tárgyalása előtt csehszlovák részről azt kérték, hogy az elköltözni kívánók számát jelölje meg a magyar küldöttség. Egyúttal kijelentették, hogy a csehszlovák törvények szerint nem lehet mezőgazdasági ingatlan tulajdonosa olyan személy, aki nem maga végzi annak művelését. Ezért az elköltözőknek a mezőgazdasági ingatlanok tulajdonjogát nem tarthatják meg.³⁴

Május 12-én Szondy Viktor felolvasta a terület lakosságának ügyével foglalkozó magyar *albizottság jelentését*,³⁵ és kérte, hogy a magyar javaslatot érdemben is tárgyalja a csehszlovák fél. Az albizottság felhívta a figyelmet, hogy az „önként” távozóok összeírása előtt mindenképpen tisztázni kell az átköltözésre vonatkozó alapelveket. E nélkül ugyanis az érintettek nem tudhatják, hogy távozásuk milyen vagyoni jogi következményekkel jár.³⁶ Határozott választ kérnek tehát arra, hogy mi fog történni az elköltözők ingatlanaival. Egyben az albizottság rámutatott, hogy a három község lakosai ugyanolyan feltételek mellett szerezhetnek és tarthatnak meg ingatlanokat, mint más csehszlovák állampolgárok. Szabad rendelkezési joguktól nem foszthatók meg elköltözésük esetén sem. A jelentés kitért arra is, hogy az elköltözők számáról a magyar fél azért nem tud nyilatkozni, mert a magyar hatóságok csak a csehszlovák kormány

csere-egyezmény jogbiztosító és kedvezményt megállapító rendelkezéseit engedni alkalmazni. A kúriai tanácselnök azonban okfejtése zárásaként megállapította, hogy mindezt sajnos felülírja a célszerűség szempontja, mert nyilvánvaló, hogy a csehszlovákok a három községből eltávozókat oda többé nem engedik vissza, így legfeljebb csak bérbeadás útján tudnák hasznosítani ingatlanaikat. *Sándorfy Kamill levele Szondy Viktorhoz 1948. június 17-én*. MNL OL XIX–J–1–j (Külügyminisztérium, Csehszlovákia „titkos” ügyiratok, 1945–1948), 29. doboz.

³¹ A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, II. cikk [(5)]. Vö. Zjk, VI. rész, elemzi: HOLLÓSI i. m. Vö. „Minden személynek mint a társadalom tagjának joga van a szociális biztonsághoz...” *Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*, 22. cikk. „Minden személynek joga van [...] a munkanélküliség, betegség, rokkantság, özvegyiség, öregség esetére szóló [...] biztosításhoz.” Uo. 25. cikk (1).

³² Zjk, VI. rész 5.

³³ Jk. máj. 11.

³⁴ *Jegyzőkönyv mely felvétellett a Határrendező Bizottság folyó évi május hó 12.-én tartott üléséről*. (A továbbiakban: Jk. máj. 12.) Vö. „Minden személynek, mind egyénileg, mind másokkal együttesen joga van a tulajdonhoz.” „Senkit sem lehet tulajdonától önkényesen megfosztani.” *Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*, 17. cikk (1), (2).

³⁵ Jk. máj. 12. III. számú melléklet.

³⁶ Vö. a jogbiztonság elvével, a bizonyossággal arra vonatkozóan, hogy az illető személynek milyen joga van.

hozzájárulásával tudnák csehszlovák területen az onnan elköltözni szándékozókat összeírni. Azoknak a csehszlovák aggodalmaknak az eloszlására pedig, amelyek az ingóságok szabad kivitelével összefüggő esetleges visszaéléseket illeti, azt javasolta a magyar albizottság, hogy a visszamaradt ingóságaikért visszatérők kötelesek legyenek ezen ingóságaikról leltárt bemutatni.

Az első, májusi tárgyalási időszak befejezése után a csehszlovák delegáció Bólya Lajos áttelepítési kormánybiztos-helyetteshez juttatta el javaslatát,³⁷ amit a magyar küldöttség hivatalosan csak 1948. június 23-án vett át.³⁸ Az ebben foglalt észrevételek azonban nem terjedtek ki mindenre, így a javaslat nem tekinthető a probléma átfogó rendezési kísérletének.³⁹ Csak azt a csehszlovák álláspontot hangsúlyozta ugyanis, hogy a földbirtokreform során juttatott ingatlanok és a más magánjogi jogcímen (adásvétel, ajándékozás, örökösödés) szerzett ingatlanok között *különbséget kell tenni*. Míg a földbirtokreform során juttatott ingatlanok esetében ugyanazt a rendezést kívánta bevezetni, amelyet a vegyes bizottság a Magyarországról áttelepített szlovákok részére Magyarországon, a földbirtokreform során juttatott mezőgazdasági ingatlanok tekintetében fog megállapítani, addig a más magánjogi jogcímen szerzett ingatlanokat illetően a lakosságcsere-egyezményt kívánta alkalmazni.⁴⁰ Továbbá a csehszlovák delegáció ismét kérte, hogy az elköltözni kívánók és a már elköltözöttek jegyzékét előzetesen adják át részére.

A javaslat kézhezvételét követően a magyar küldöttség három kérdést tett fel a csehszlovák félnek. Egyrészt, hogy a második pótjegyzőkönyv-tervezet egyéb részeit elfogadja-e, másrészt, hogy új vegyes bizottságot kíván-e szervezni vagy a lakosságcsere-egyezmény által életre hívott vegyes bizottságot bízna-e meg,⁴¹ harmadrészt pedig, hogy az áttelepítendő magyarok érdekvédelmére meghatalmazott hivatalnak az átköltözésben való tényleges részvételét hajlandó-e biztosítani. A magyar küldöttség egyúttal nyilatkozott, hogy a mezőgazdasági ingatlanok megkülönböztetése részéről elfogadható.⁴² A csehszlovák delegáció az első kérdésre a választ a kért kimutatások előzetes átadásához kötötte, melyeknek immár a tartalmi elemeit is megjelölte, a má-

³⁷ KJ, aug. 15. A szakirodalom Bólyát rövid „o”-val írja, ld. Szabó Károly: A csehszlovák–magyar lakosságcsere gazdasági vonatkozásai. In: MOLNÁR Imre – SZARKA László: *Othontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. Komárom, MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2016. 92. Szabó Károly (1918–1988) a pozsonyi magyar Meghatalmazotti Hivatal főtisztviselője volt (1947–1949), élete végéig áldozatkészen őrizte és gondozta a lakosságcsere-egyezményhez fűződő dokumentációt.

³⁸ *Jegyzőkönyv mely felvétellett a Határrendező Bizottság 1948. évi június hó 23.-án megtartott üléséről*. (A továbbiakban: Jk. jún. 23.) Az ülés jegyzőkönyvéhez nem csatolták a javaslatot, annak tartalmát csak a Kormánybizottsági Jelentés tömör összefoglalásából tudjuk.

³⁹ A Kormánybizottsági Jelentés ezt a második csehszlovák ellentervezetként említi, nézetünk szerint azonban – az említett okból kifolyólag – nem lehet ellentervezetként kezelni. Fejezetünk címe is ezt fejezi ki.

⁴⁰ KJ, aug. 15.

⁴¹ A vegyes bizottságra irányuló kérdés egy értelmezési problémán alapult, mert a csehszlovák nyilatkozat ugyan hivatkozta a lakosságcsere-egyezmény vonatkozó cikkét, ám mégis egy illetékes magyar–csehszlovák vegyes bizottság összeállításáról szólt. Ez volt az oka a magyar fél bizonytalanságának.

⁴² Jk. jún. 23.

sodik kérdésre a lakosságcsere-egyezmény szerinti vegyes bizottságot nevezte meg, a harmadik kérdésre pedig igennel felelt.⁴³

5. A harmadik magyar pótjegyzőkönyv-tervezet és a csehszlovák észrevételek

A harmadik magyar pótjegyzőkönyv-tervezet⁴⁴ újat alig hozott, jellegében inkább jogfenntartó volt. A magyar fél az elé illesztett „megjegyzések”-ben közölte, hogy az olyan elköltözötték jegyzéke, akik egyes visszamaradt ingóságaiért még visszatérnének, három hónapon belül nem állítható össze. Ugyanis előbb jelentkezésre kell felszólítani őket. Másrészt megismételte: az átköltözni szándékozók összeírását meg kell hogy előzze az átköltözők jogi helyzetének rendezése. Hiszen a lakosságot tájékoztatni kell előzetesen, hogy milyen jogok fogják megilletni, akik az átköltözés mellett döntenének. Mert addig nem tudnak végleges elhatározásra jutni, amíg nem tudják, mi fog a vagyonukkal történni. Jelentkezésüket akár vissza is vonhatnák, ha a rendelkezéseket kedvezőtlennek tartanák. Mindazonáltal közölt néhány előzetes adatot a magyar fél, erre még visszatérünk tanulmányunk végén.

Azon túl, hogy a harmadik pótjegyzőkönyv-tervezet az ingóságaiért visszatérni szándékozók névjegyzékének tartalmi elemeit részletezte, a már elköltözötték ingatlanvagyonára összeírásának harminc napon belüli megkezdéséről rendelkezett. Rögzítette, hogy a magyar földbirtokreform során juttatott ingatlanokra vonatkozó vagyonösszeírási- és értékelési eljárás elkülönítetten történik meg.⁴⁵ Végül önálló cikket vett fel arra vonatkozóan, hogy a lakosságcsere-egyezmény végrehajtásából folyó munkálataitól függetlenül kell eljárnia a vegyes bizottságnak.⁴⁶

Július elsején Ján Bujna felolvasta a csehszlovák észrevételeket,⁴⁷ a két delegáció álláspontja közötti „nagymérvű közeledés”-t Kiss Roland „örömmel” állapította meg.⁴⁸ Mindazonáltal a csehszlovák fél ismét elutasította azt a magyar nézetet, miszerint a kért jegyzékek kiállításának az a feltétele, hogy az átköltöző személyek jogai és kötelezettségei tekintetében minden részletre kiterjedő megállapodás jöjjön létre. Úgy gondolta ugyanis, hogy ezeket a jogokat és kötelezettségeket már szabályozta a békeszerződés és ennek folyományaképpen a lakosságcsere-egyezmény, illetve az az által életre hívott vegyes bizottság véghatározatai. Úgy vélte továbbá, hogy a magyar kül-

⁴³ KJ, aug. 15. A június 24-i jegyzőkönyvben nincs nyoma. Ld. *Jegyzőkönyv mely felvétellett a Határrendező Bizottság 1948. évi június hó 24.-én Bratislavában.* [Így!]

⁴⁴ *Jegyzőkönyv mely felvétellett a Határrendező Bizottság 1948. évi június 25-én Bratislavában tartott üléséről.* (A továbbiakban: Jk. jún. 25.) Melléklet.

⁴⁵ A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, III. cikk [(2)].

⁴⁶ A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, VI. cikk.

⁴⁷ Jk. júl. 1. III. számú melléklet. A Kormánybizottsági Jelentés ezt a harmadik csehszlovák ellentervezetként említi, nézetünk szerint azonban, mivel átfogó szabályozást nem adott, ezt sem lehet ellentervezetként kezelni. Fejezetünk címe is ezt fejezi ki. Itt említjük meg, hogy a csehszlovák delegáció elnöklését Horváth Iván rendkívüli követ és meghatalmazott minisztertől „akadályoztatása miatt” Ján Bujna követségi tanácsos június 22-től átvette. Horváth távozásának valódi okára nem találunk utalást a korabeli forrásokban.

⁴⁸ Jk. júl. 1.

döttség közlése szerint kisszámú család már régen eldöntötte elköltözési szándékát. Figyeljük meg: a csehszlovákok azzal érveltek, hogy az „önként” áttelepülők jogait a lakosságcsere-egyezmény már rendezte!

A csehszlovák delegáció ugyanakkor indítványozta, hogy a jegyzékek összeállításának ideje alatt üljön össze és terjessze elő az egyezmény végleges szövegét a két kormánydelegáció albizottsága. A megállapodást azonban négy feltételhez kötötte: egyrészt, hogy a magyar küldöttség a kért jegyzéket három héten belül előterjessze, másrészt, hogy az „önként” elköltözött személyeknek nem a magyar földreform során szerzett ingatlanvagyonára a lakosságcsere-egyezmény alkalmazását elismerje. Harmadrészt, hogy a magyar földreform során szerzett ingatlanvagyonnal kapcsolatban ugyanaz az eljárás legyen alkalmazva, mint a Magyarországról áttelepülő szlovákok hasonló vagyonára, végül pedig, hogy a magyar fél járuljon hozzá, hogy a vegyes bizottság *személyi összetételében is* azonos legyen a lakosságcsere-egyezménnyel kapcsolatos ügyeket intéző vegyes bizottsággal. Ezzel az „önként” áttelepülők ügyének a lakosságcsere-egyezménnyel való összefüggése ismét fontos állomására érkezett, mert a végrehajtásra illetékes szerv a lakosságcsere-egyezmény alapján létesített vegyes bizottsággal – a korabeli megfogalmazással élve – „personálisan” is azonos lett.

6. Az első csehszlovák pótjegyzőkönyv-tervezet és a magyar ellentervezet

Mint a fenti címből is látható, ezúttal a kezdeményező a csehszlovák delegáció volt. Válaszként a magyar küldöttség ellentervezetet készített, e negyedik – és egyben utolsó – ‘tervezetváltás’ tehát a korábbiakhoz képest épp fordítva zajlott le. A csehszlovákok már a harmadik ülészak alatt, októberben nyújtották be a javaslatukat, mert időközben – mivel a vízügyi egyezmény elfogadására nem volt teljes a felhatalmazásuk – a tárgyalások megszakadtak.

A tervezet⁴⁹ már *preambulumot* is illesztett a szöveg elejére, mely szerint a pótjegyzőkönyv „A Csehszlovákiának átengedett területen élő lakosság közötti konszolidáció érdekében” szükséges. A megállapodás személyi hatályát azokra terjesztették ki, akiknek az átengedett területen 1946. július 1-jén és 1947. szeptember 15-én volt az állandó lakhelyük, és azt 1947. szeptember 15-től 1948. december 31-ig terjedő időben elhagyták vagy el kívánták hagyni.⁵⁰ Az áttelepülők érdekeinek védelmére kinevezett magyar meghatalmazott az „önként” áttelepülő személyek érdekvédelme tekintetében is illetékességet kapott, méghozzá ugyanabban a terjedelemben, mint amilyen illetékessége a lakosságcsere-egyezmény végrehajtása keretében volt.⁵¹ Vegyük észre, hogy ezzel a lakosságcsere-egyezmény és az „önként” áttelepülők ügye között újabb személyi kapcsolat jött létre. Azon elköltözöttek jegyzékét pedig, akik az ingóságaiért vissza

⁴⁹ *Jegyzőkönyv a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság 1948. évi október hó 4-én 5 órakor Bratislavában tartott üléséről.* Melléklet. MNL OL XIX–J–1–j, 9/e. tétel, 29. doboz.

⁵⁰ A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv I. cikk [(1)].

⁵¹ A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, I. cikk [(5)].

kívántak térni, az áttelepülő magyarok érdekeit védő magyar meghatalmazott hivatala részéről a pozsonyi csehszlovák telepítési hivatalnak egy hónapon belül kellett átadni.⁵²

A visszaélések széles lehetősége miatt vitára adott okot az a rendelkezés, miszerint a készpénz kivitele ugyan hasonlóképpen történt volna, mint a lakosságcsere-egyezmény alapján áttelepülő személyeknél,⁵³ ám ha az áttelepülő vagyoni viszonyainak nem megfelelő nagyságú készpénzt kívánt volna átvinni, akkor a készpénz kivitelét a csehszlovák hivatalok a tényállás kivizsgálásig felfüggeszthették. A javaslat az ingatlanvagyonra (annak összeírására, értékelésére és államközi elszámolására) szintén a lakosságcsere-egyezményt és az az alapján létrejött vegyes bizottság véghatározatait alkalmazta. Leszögezte azonban, hogy az átengedett területet elhagyó személyek a hátrahagyott vagyonukért a Csehszlovák állammal szemben semmilyen igényt sem támaszthatnak. A tervezet szerint az áttelepülő személy az összeírás megtörténteig az ingatlanvagyonát elidegeníthette, de köteles volt az adásvételi szerződés másolatát megküldeni a pozsonyi Telepítési Hivatal részére. A nem szabályozott kérdésekben pedig a lakosságcsere-egyezmény szerinti vegyesbizottság volt jogosult dönteni.⁵⁴

A magyar ellentervezet⁵⁵ mindenekelőtt a preambulomot változtatta meg. Eszerint a szabályozás azért szükséges, mert *az átengedett terület lakosságának áttelepítésére nézve a két állam között egyezmény nem jött létre*, az 1947. december 22-én kelt Zárójegyzőkönyvben pedig csak az átengedett területen maradó lakosság jogi helyzetének rendezése történt meg.⁵⁶ Ezzel kívánta kizárni a magyar küldöttség annak lehetőségét, hogy az „önként” áttelepülésre vonatkozó megállapodást a csehszlovákok áttelepítési egyezménynek minősíthessék.⁵⁷

Mint fentebb említettük, a készpénzek átvitele (átutalása) kapcsán vita alakult ki, mely során a csehszlovákok továbbra is ragaszkodtak ahhoz, hogy ha gyanú merülne fel, hogy az átutalás céljából letett összeg az átköltöző vagyoni és kereseti viszonyaihoz képest aránytalanul magas, az összeg átutalását a tényállás tisztázásáig fel lehessen függeszteni. Az ebből fakadó visszaéléseknek a magyar küldöttség elébe kívánt menni, így a magyar tervezet már azt a kompromisszumos megállapodást tartalmazta, amely szerint ezen a címen csak 50.000 cseh koronát meghaladó összegnél és csak az 50.000 cseh koronát meghaladó rész tekintetében lehet a jóváírást a tényállás kivizsgálásig felfüggeszteni. Ha pedig a pénz letételétől számított 15 napon belül a teljes összeg jóváírása nem történik meg, a vegyes bizottságnak kell döntenie.⁵⁸

⁵² A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, II. cikk [(2)].

⁵³ A rendelkezés idáig végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, II. cikk [(4)].

⁵⁴ A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, V. cikk.

⁵⁵ *Jegyzőkönyv mely felvétellett a magyar–csehszlovák Határrendező Bizottság 1948. évi október hó 8-án Bratislavában megtartott üléséről.* (A továbbiakban: Jk. okt. 8.) Melléklet.

⁵⁶ A preambulom végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv.

⁵⁷ *Kiss Roland honvédelmi államtitkárnak, a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság elnökének és dr. Szondy Viktor rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, aláírási megbízottnak jelentése a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság 1948. évi harmadik üléséről,* 1948. november 1. (A továbbiakban: KJ, nov. 1.) MNL OL XIX–J–1–k, 71. doboz.

⁵⁸ A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, II. cikk [(4)].

Ezenfelül a magyar tervezet a visszamaradt ingatlanok összeírására és értékelésére nézve a lakosságcsere-egyezménytől és a vegyes bizottsági határozatoktól való eltéréseket is részletezte. Kimondta, hogy elkülönítetten kell megtörténnie a magyar földreform során juttatott ingatlanok összeírásának, mivel annak „egyelőre” csak nyilvántartási jelentősége van. Ezeknek az ingatlanoknak a vegyes bizottság döntésétől függ a további sorsa.⁵⁹ E rendelkezés a magyar államkincstár számára nyitva hagyta a jogérvényesítés lehetőségét.⁶⁰ Az egyéb ingatlanok esetében viszont előírta, hogy azok tulajdonosai igénybe vehetik a vagyonszeírési és -értékelési eljárást, amely a lakosságcsere-egyezmény alapján a véghatározatokban van szabályozva, de ennek az eljárásnak is a lakosságcsere-től elkülönítve kell lefolynia, a vagyonérték államközi elszámolásának módjáról pedig a vegyes bizottságnak kell határoznia.⁶¹ Aki az eljárást nem veszi igénybe, az ingatlanvagyonának továbbra is háborítatlan tulajdonában marad, azzal szabadon rendelkezhet, azt el is adhatja. A már elköltözött személyek ingatlanvagyonának összeírása pedig hivatalból indul, és befejeződik 60 nap alatt.⁶² Ezenkívül rögzítette a tervezet, hogy a lakosságcsere-egyezményt végrehajtó magyar szervek az önkéntes áttelepülők átköltözésénél csehszlovák területen közreműködhetnek, illetve, hogy a csehszlovák hatóságok az érdekeltek visszatérése ellen kifogást nem emelhetnek.⁶³

7. Az utolsó egyeztetések

A csehszlovák delegáció az észrevételeit az október 8-i ülésen⁶⁴ tette meg, ekkor már csak három ponton vitatta a lényegében kész szöveget. Egyrészt kérte, hogy a preambulumból maradjon ki az utalás, hogy Csehszlovákiával nem kötött kétoldalú egyezményt az átengedett terület lakosságának áttelepítésére Magyarország. Úgy véljük, ez világosan kifejezi, hogy megpróbálták volna az „önként” áttelepülőkről szóló megállapodást áttelepítési egyezménynek értelmezni. Másrészt a csehszlovák delegáció nevében Bujna hangsúlyozta: az átköltözők csak az áttelepülésükig rendelkezhetnek a vagyonukkal. *Nem engedhető meg, hogy vagyoni kérdéseik rendezésére visszatérjenek.* Az eltávozóknak igazolniuk kell, hogy készpénzvagyonuk honnan ered. Végül a csehszlovákok el akarták érni, hogy a megállapodás hatályát kiterjesszék a feleségekre és a kiskorú gyermekekre is, még akkor is, ha a családfő már életvitelszerűen Magyarországon tartózkodik. Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a 'családegyesítés' csehszlovák olvasatban voltaképpen azt jelentette, hogy még a különélő feleségnek is férje után kell mennie, hogy az elcsatolt terület magyar lakossága ezzel is csökkenjen.

⁵⁹ A rendelkezés végleges, II. Pótjegyzőkönyv, III. cikk [(2)].

⁶⁰ KJ, nov. 1.

⁶¹ A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, III. cikk [(3)].

⁶² A rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, III. cikk [(4)].

⁶³ Mindkét rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, I. cikk [(7)] és II. cikk [(2)].

⁶⁴ Jk. okt. 8.

Az október 11-i ülésre⁶⁵ a csehszlovák álláspont valamelyest puhult: változatlan formában elfogadták a preambulomot. Elálltak attól is, hogy a megállapodás hatálya kiterjedjen a különváltan élő feleségekre is. Kívánságukra azonban bekerült a szövegbe, hogy a családfőt a vele *közös háztartásban* élő feleségének és a 18. életévüket be nem töltött gyermekeinek Magyarországra követniük kell. Továbbá beépült az is, hogy az „önként” átköltözők „elszállításával” kapcsolatos költségek nem a csehszlovák államot terhelik.⁶⁶

Az ingatlanvagyon elidegenítését az átköltözők számára 1949. október 1-jéig javasolták lehetővé tenni, ezen az időpontra túl a lakosságcsere-egyezményt kívánták alkalmazni. Mindez úgy került bele a végleges szövegbe, hogy aki az összeírási- és értékelési eljárást 1949. október 15-ig nem veszi igénybe, az ingatlanvagyonának háborítatlan tulajdonában marad, és e határidőig annak eladása céljából Csehszlovákiába visszatérhet. Az 1949. október 15-ig el nem adott ingatlanokat illetően viszont az értékelési eljárást kötelezően folytatják le.⁶⁷ Figyeljük meg a lakosságcsere-egyezmény és az „önként” áttelepülőkről szóló megállapodás végső összefüggését: 1949. október 15-től az ingatlanvagyonok sorsát illetően a lakosságcsere-egyezmény *kötelezően* az „önként” áttelepülőkről szóló megállapodás *helyébe lép*. Végül szintén csehszlovák indítványra vették fel, hogy az áttelepülőnek szükség esetén okmányokkal igazolni kell, hogy az átutalandó összeg arányban áll vagyoni helyzetével.⁶⁸

Az október 11-i ülésen elhangzott egy javaslat Kiss Roland részéről is, miszerint az átköltözésre jelentkezés időpontjára a pótjegyzőkönyvben célszerű lenne utalni. Így a legutolsó pillanatban került be a megállapodásba, hogy az átköltözni szándékozóknek 15 napon belül mind a magyar meghatalmazottnál, mind a szlovák áttelepítési hivatalnál jelentkezni kell Pozsonyban.⁶⁹ Miután a két kormányküldöttség elnöke szakértők kíséretében kiszállt a három községbe, és meghallgatták az érdekelteket,⁷⁰ teljes egyetértés jött létre, melynek nyomán 1948. október 12-én aláírták a II. Pótjegyzőkönyvet.⁷¹

⁶⁵ *Jegyzőkönyv mely felvétellett a magyar–csehszlovák Határrendező Bizottság 1948. évi október hó 11. napján tartott üléséről.*

⁶⁶ Mindkét rendelkezés végleges, ld. II. Pótjegyzőkönyv, I. cikk [(2)] és [(7)].

⁶⁷ II. Pótjegyzőkönyv, III. cikk [(3)].

⁶⁸ II. Pótjegyzőkönyv, II. cikk [(4)].

⁶⁹ II. Pótjegyzőkönyv, I. cikk [(6)].

⁷⁰ *Jelentés a záró ülészokról.* (A továbbiakban: JZ), MNL OL XIX–J–1–k, 71. doboz. E jelentés, mely dátum és aláírás nélkül valószínűleg csonkán maradt fenn, az említett kiszállás pontos időpontját nem említi meg. Bujna már az október 4-i ülésen javasolta, hogy a két delegáció elnöke látogasson el a három „dunántúli” községbe a bizottság illetékes tagjaival.

⁷¹ *Jegyzőkönyv mely felvétellett a magyar–csehszlovák Határrendező Bizottság 1948. évi október 12. napján megtartott üléséről.* A II. Pótjegyzőkönyvet Pozsonyban magyar részről Kiss Roland, Bojta Béla és Szondy Viktor, csehszlovák részről pedig Horváth Iván és Ján Bujna írták alá, két eredeti példányának egyikét magyar, a másikat szlovák nyelven fogalmazták. Ld. VII. cikk [(3)].

8. A megállapodás mérlege

Mindenekelőtt az „önként” áttelepülőkről szóló megállapodás és a lakosságsere-egyezmény összefüggésére hívjuk fel a figyelmet, mely nem nyilvánvaló már csak azért sem, mert a két joganyag egymástól teljesen eltérő térben és időben keletkezett. Az előbbi már a párizsi békeszerződés aláírása után, az utóbbi viszont még előtte jött létre, így a két szabályozás között több mint két és fél év telt el. Továbbá az „önként” áttelepülőkről szóló megállapodás kifejezetten csak az elcsatolt terület lakosságát érintette, mely tekintetében ráadásul nem is „cserét” állapított meg. Mindezek ellenére mégis szorosan összefügg a két joganyag, melynek magára a párizsi békeszerződésre vezethető vissza az alapja. Ettől kezdve viszont a Határrendező Bizottságon múlt az, hogy a lakosságsere-egyezményben megállapított „biztosítékok és kedvezmények” alkalmazása kapcsán milyen mélységig fog kiterjedni ez a kapcsolat. A magyar küldöttség talán az eljárás egyszerűsítése és gyorsítása érdekében, illetve talán azért is, hogy a megállapodást a csehszlovák fél ne áttelepítési egyezményként értelmezze – erre még visszatérünk lejjebb –, előbb a lakosságsere-egyezmény szerinti vegyes bizottság illetékességét megállapítva a lakosságsere-egyezménnyel szervezeti-, majd az ingatlanok összeírására és értékelésére nézve eljárásjogi kapcsolatot is teremtett. Ezután az „önként” átköltözők ügyében eljáró vegyes bizottság a lakosságsere-egyezmény szerinti vegyes bizottsággal személyileg is azonos lett, végül pedig az ingatlanok értékelésére vonatkozó eljárásnak az „önként” áttelepülőkre 1949. október 15-től kötelező alkalmazását rendelték el, ami a lakosságsere-egyezmény háttér-egyezmény jellegét végképp megerősítette. Ily módon igen szorosan kötődött össze a két joganyag, mindazonáltal úgy látjuk, hogy inkább gyakorlati, mintsem elvi jelentőségű volt e kapcsolat.

Egy egykorú jelentésben az alábbi értékelést olvashatjuk a „önként” átköltözőkről szóló megállapodásra nézve: „Ennél a tárgynál nagy vitát okozott a csehszlovákoknak az a törekvése, hogy az önként átköltözők ügyénél a lehetőség szerint igyekeztek azokat az elveket érvényesíteni – különösen vagyoni jogi tekintetben –, amelyeket a Szlovákiából [így!] való áttelepítéseknél alkalmaztak. Végül sikerült érvényesíteni a magyar részről exponált⁷² különleges szempontokat, amelyek az átköltözők előnyére megkülönböztető intézkedéseket eredményeztek.”⁷³ Ez az értékelés kétségtől igaz, de külön is felhívjuk a figyelmet néhány szempontra.

A magyar küldöttség valóban elérte azt, hogy a megállapodás áttelepítési egyezményként való értelmezését kizárja. Láttuk, annak tényét, hogy a két állam között az elcsatolt terület lakosságának áttelepítésére nézve nem jött létre megállapodás, beillesztette már a preambulumba. Maga az „önként” áttelepülők jogállását rögzítő dokumentum is tüntetőleg nem az „egyezmény”, hanem a „II. Pótjegyzőkönyv” címet viseli. Utaltunk rá fentebb, hogy a megállapodás végrehajtására sem állítottak fel külön szervezet, a lakosságsere-egyezmény szerinti vegyes bizottságot bízták meg. A magyar küldöttség mindezt elegendő garanciának érezhette arra, hogy a csehszlovák fél a megállapodást ne áttelepítési egyezményként interpretálja.

⁷² Értsd: kifejtett, előadott.

⁷³ JZ.

Különleges vonása a II. Pótjegyzőkönyvnek, hogy azzal voltaképpen „post factum” megállapodás jött létre: a magyar küldöttségnek muszáj volt kezelnie a Zárójegyzőkönyv be nem tartásából előállt helyzetet, melynek következtében az elcsatolt terület magyar – illetve magát magyarnak valló – lakossága tömeges elvándorlása ment végbe. Ennek megértéséhez tudnunk kell, hogy 1948. június 25-ig – tehát hónapokkal a megállapodás előtt – az elcsatolt területről Magyarországra már körülbelül 120 család költözött el, és az átköltözést ugyanebben az időpontban már körülbelül csak 20 család tervezte.⁷⁴ Az utóbbi számot lényegében nem változtatja meg, hogy a záró ülésről szóló (tehát már a tárgyalások után készült) jelentés szerint átköltözésre 24 család jelentkezett. Túlnyomórészt olyanok, akik a három község területén azért telepedtek le, mert a magyar földjuttatás során ott kaptak tulajdont.⁷⁵ Ezért igen figyelemre méltó a magyar küldöttségnek az az eredménye, hogy az „önként” áttelepülőkről szóló megállapodás hatályát a már elköltözöttekre is kiterjesztette. Nézetünk szerint a magyar küldöttség nem vádolható azzal, hogy a megállapodással elkésett volna, hiszen a békeszerződés szerinti „önként” áttelepülés szabályozását érthetően nem kívánta, hogy Csehszlovákia ne szabadulhasson az „emberi és polgári jogok teljessége” biztosításának kötelezettsége alól.

Meg kell azonban említenünk, hogy tulajdonjogi szempontból viszont aggályosnak tekinthető a II. Pótjegyzőkönyv. Míg ugyanis a Zárójegyzőkönyv világosan rögzítette, hogy a magyar földbirtokreform és belső telepítés során történt juttatásokat Csehszlovákiának el kell ismernie, az „önként” áttelepülőkről szóló megállapodás ezen ingatlanok tekintetében eltérő eljárást állapított meg. Ez önmagában véve ugyan nem volt jogellenes, viszont megnyitotta a lehetőséget annak, hogy az ilyen ingatlantulajdonokat Csehszlovákia ne, vagy ne úgy ismerje el. Ráadásul ezen ingatlanok sorsáról nem rendelkezett, a döntésre a vegyes bizottságot hatalmazta fel. E szabályozás tehát a Zárójegyzőkönyvhöz képest visszalépést jelent. Ugyanakkor a tulajdonosok az egyéb ingatlanaikkal is csak egy évig rendelkezhettek szabadon. E problémák kihallhatók a harmadik ülésről készült kormánybizottsági jelentés megfogalmazásából is, mely szerint a visszamaradt ingatlanok feletti szabad rendelkezést csak „bizonyos keretek között”⁷⁶ sikerült biztosítani. A fentiekre tekintettel úgy látjuk, hogy a magyar küldöttség azon eredményei, hogy a már elköltözöttekre is kiterjesztette a megállapodás hatályát, illetve, hogy a lakosságcsere-egyezmény szerinti vegyes bizottság véghatározatai is alkalmazhatókká váltak, kétségkívül figyelemreméltók, a megállapodás által teremtett helyzet tulajdonjogi szempontból viszont kevésbé volt megnyugtató.

⁷⁴ Jk. jún. 25.

⁷⁵ JZ.

⁷⁶ KJ, nov. 1. Pedig a tulajdonnak (rerum dominium, proprietas) mint a dolog feletti kizárólagos rendelkezésre jogosító teljes magánjogi hatalomnak épp az egyik lényegi elemét jelenti a dologgal való rendelkezés joga (ius disponendi).